

geçmişten günümüze şii̇lik*

Muzaffer TAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Modern dünyada İslam, Sünnîlik ve Şii̇lik olmak üzere başlıca iki kola ayrılmıştır. Sünnîlik dünyadaki bir milyarı aşkın Müslümanın yaklaşık yüzde 85'lik gibi büyük bir çoğunluğunu oluştururken, Şii̇lik İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Azerbaycan, Lübnan ve Körfez ülkelerinde yoğunlaşan yaklaşık yüzde 10-15'lik bir azınlığı oluşturur. Şii̇lik, Hz. Muhammed'den sonra hilafetin Ali (ö. 661) ve onun soyundan gelenlere ait olduğunu savunan grupların ortak adıdır. Şii̇ öğretide öne çıkan başlıca husus İmamet, yani Müslümanların dinî-siyasî otoritesinin kime ait olduğu meselesidir. Şii̇liğe göre Allah, mutlak adaleti gereğince, insanoğlunu yeryüzünde kendi başına bırakmaz; yeryüzüne Hasan (ö.669) ve Hüseyin (ö.680) yoluyla Ali'nin soyundan gelen bir hüccet/imam gönderir. Allah imamları tüm dünyanın manevi liderleri olarak görevlendirmiştir ve dünya her zaman böyle bir rehberle sahip olmak zorundadır. Şia'yı diğer mezheplerden ayıran en önemli husus olarak imâmet, dinin aslından kabul edilir. İmam, insanların din ve dünya işlerini tedbir etmek, zulmü ve

aralarındaki düşmanlığı gidermek, adaleti yaymak hususunda peygamberin umumî vilayetini haizdir ve bu bakımdan imâmet, nübüvvetin devamıdır. İmamet, Şîi teolojide, Sünnî hilafet anlayışı ile kıyaslandığında, çok daha önemli bir yere ve işleve sahiptir. Şîi teoloji bir anlamda imâmet teolojisi olarak görülebilir. Şîa'ya göre Allah'ın peygamber göndermesi nasıl bir lütuf ise, peygamberden sonra, onun yerine imam tayin etmesi de bir lütuftur ve Allah'a vaciptir. Şîa'ya göre bütün ilimleri ve Kur'an'ın zahir ve batınını bilen, ilahi bir bilgiyle donatılmış yanılmaz, üstün özellikleri olan kişilikler olarak imamlar Hz. Muhammed'in vasileridir. (Şeyh Saduk 1978: 110) Şîiliğin farklı kolları imâmet meselesinin ayrıntılarında ihtilaf yaşasalar da, imâmetin ehl-i beyt imamlarına ait olmasında ittifak halindedirler.

Sünnîlik dünyadaki bir milyarı aşkın Müslümanın yaklaşık yüzde 85'lik gibi büyük bir çoğunluğunu oluştururken, Şîilik İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Azerbaycan, Lübnan ve Körfez ülkelerinde yoğunlaşan yaklaşık yüzde 10-15'lik bir azınlığı oluşturur.

Modern dünyadaki Şîi nüfusun büyük çoğunluğu, Şîa'nın On iki İmamcı/İmamîyye koluna mensuptur. On iki İmamcı Şîiliğe göre Hz. Ali'den itibaren on iki imam vardır ve bunların sonuncusu İmam Muhammed el-Mehdî el-Muntazar olup 874 yılında gizlenmiştir. Bundan sonraki dönemin adı *Gaybet Dönemi*'dir. Bu dönem, *Gaybet-i Suğra* (Küçük gizlilik) ve *Gaybet-i Kübrâ* (büyük gizlilik) olmak üzere iki kısma ayrılır. Küçük Gizlilik dönemi, 874 yılından 940 tarihine kadar olan dönemdir. Sefirler dönemi de denilen bu zaman diliminde, rivayetlere göre On ikinci İmam, zaman zaman sefirlerle görüşmüş ve emir ve isteklerini taraftarlarına ulaştırmıştır. 940 tarihinden itibaren Büyük Gizlilik dönemi başlamıştır (Onat 2000: 51).

On iki imamcı Şîiler, inanç, ibadet ve muâmelât bakımından Sünnîlerle pek çok ortak noktaya sahiptirler. Kur'an metni ve Hz. Peygamberin hadislerinin, bu hadislerin farklı rivayetlerini kabul etseler de, kutsiyeti üzerinde ittifak ederler. Her iki taraf da İslam'ın beş esası üzerinde birleşir. Bunun yanında günümüzde, Ali ve soyunun kutsiyetine inanan, çeşitli bâtinî görüşlere sahip, en iyi örneğini İsmaililerin

oluşturduğu birtakım Şîi kökenli mezhepler de bulunmaktadır. İsmaililiğin ortaya çıkış süreci altıncı imam olarak kabul edilen İmamı Cafer es-Sadık (ö. 765)'in ölümünden sonra halefinin kim olacağı konusunda yaşanan tartışmalara kadar gider. Cafer'in taraftarlarından bir grup, Cafer'den sonra, Musa Kâzım yerine, büyük bir ihtimalle babası Cafer'in hayatında ölmüş olan büyük oğul İsmail b. Cafer ve soyunun imâmetini kabul ettiler. Böylece Cafer'den sonra Şîilik Musa Kazım ve soyunun imâmetini kabul eden Oniki İmamcı Şîiler ve İsmailî Şîiler olmak üzere temelde iki kola ayrılmış oldu. (Tan 2009: 74) İsmailiyye mezhebi Orta Çağ İslam tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. İsmailiye, Mehdî'nin zuhur etmesini bekleyen On iki imamcı Şîiliğinin pasifist tavrının aksine, zuhur etmiş Mehdî-Kaim'in manevi veya fiili liderliğinde eylemci ve ihtilalci bir gruptu (Daftary 1990).

Şîi Teolojisi: İmamoloji

Şîi imamların ilki Ali b. Ebî Tâlib'dir. Hz. Ali'nin kutsiyeti, Şîiliğin ve birçok küçük Alevî grubun var olma nedenidir. Soyunun karizmasına ek olarak, Ali'ye cesaret, güç, hikmet, güzellik ve dürüstlüğe dair olağanüstü vasıflar atfedilir. O Allah'la özel bir yakınlık içerisinde bulunan Allah'ın velisi, insan-ı kâmilidir. Şîi ezanda Ali'nin, Allah'ın velisi olduğu tasdik edilir (*eşhedu enne Aliyyen veliyyullâh*). Bununla birlikte Şîa'nın aşırı grupları içerisinde Ali'yi takdis etmede son derece aşırı giden kesimler de yok değildir. Bu gruplar adeta Hz. Ali'ye Hz. Muhammed'in üstünde bir konum biçerler. Mesela Kuzey Irak'taki *Ehl-i Hak* gibi bazı gruplar, Ali'nin ulûhiyetine inananlar anlamında *Ali İlahiler* şeklinde isimlendirilirler. Alevî-Bektaşilerin aynı özün farklı tezahürleri ya da hulûl etmiş halleri olarak Allah, Muhammed ve Ali'den oluşan bir 'üçlemeyi' kabul ettikleri söylenebilir. Bu inanışlar On İki İmamcı Şîa ve ortodoks ulema tarafından küfür olarak kabul edilse de, bu inanışlara ait unsurların halk efsanelerine ve sûfi spekülasyonlara sızdığı da bir gerçektir. Ali'nin Allah'la yakınlığı hikâyesi ve mesela bir aslan şeklinde tecelli etmesi gibi olağanüstü özellikleri, geleneksel olarak On iki İmamcı Şîa'nın ana bünyesini oluşturan insanlar arasındaki halk ve sûfi inanışlarda mevcut olan yaygın inançlardır (Zubaida, 2008: 548).

İslam'ın temel inançlarından birisi Hz. Muhammed'in *hâtemü'l-enbiyâ*, yani son peygamber olduğu inancıdır. Müslümanlar, Âdem ile başlayıp Eski Ahit

peygamberleri ve İsa ile devam eden bir peygamberler silsilesine inanırlar ve Hz. Muhammed bu silsiledeki son halkadır. Şîî imâmet teolojisi, argümanını Allah'ın mutlak adaleti varsayımından hareketle inşa eder: Peygamberliğin sona erdiği bir dönemde Allah insanoğlunu, kendisine ilham ettiği İmam olmadan yeryüzünde yalnız başına bırakmaz. İmam, Allah'ın rehberliğinde dünyevî ve uhrevî meselelerde tasarrufta bulunacak, insanlara yol gösterecek bir hüccettir. Bu görevi Allah yeryüzünde yerine getirmeleri için Ali'nin soyuna tahsis etmiştir. Dolayısıyla Allah, imamları tüm dünyanın manevî liderleri olarak görevlendirmiştir. Öyleyse imâmet Allah'ın müminlere olan lütfunun bir parçasıdır. Bununla birlikte, İmam bir peygamber olmamakla birlikte, günah ve hatadan azade, Allah'tan ilham alan masum bir yüce kişiliktir (Bozan 2007: 113 vd). Bu bakış açısı Ayetullah Humeyni dâhil, bazı Şîî din adamlarını uzman bir rehberin liderliğinde oruç, namaz, mistik haller ve rüyalarla zirveye ulaşan sürekli uyanıklık, yakaza hâli gibi riyazetle meşgul olarak İmam'dan ilham almaya sevk etmiştir (Mottahedeh 1986: 138-44). Bu teolojik akletme çizgisi ve ona eşlik eden uygulamalar sūfî İslam anlayışında son derece yaygındır. Sūfîler, ölmüş selefleri olan evliya kanalıyla hakikate ermeye çalışırlar. Veliler hakikate erdikten sonra manevî anlamda 'tekrar doğarlar' ve mucizeler gösterebilirler. Böylece sūfîler manevî seviyede, Gâib İmam'ın zuhuratıyla birleşebilen İnsan-ı Kamil'in özelliklerini kazanmaya çalışırlar ki bunlar, Şîîlik ile bazı Sūfî tarikatları arasındaki bağlantı noktalarını oluşturmaktadırlar (Zubaida 2008: 549; Arjomand 1984: 66-84).

Kurucu Mit: Hüseyin'in Şahadeti

Hz. Hüseyin'in 680 yılında Kerbela'da şahadeti hikâyesi, Şîî kültürün etrafında diğer birçok konunun örüldüğü 'kurucu mit'idir. Hüseyin ve beraberindekilerin şahadeti, Muharrem ayında, bilhassa Hüseyin'in ölüm günü olan Muharrem'in onundaki *Aşure* gününde gerçekleştirilen matem ayinleriyle anılır. Aynı şekilde Şîî takvim büyük oranda bu olaylar ve şahıslar etrafında döner ki bu, Şîî kültürü ve ritüellerini Sünnîliktekenden ayıran husustur. Ritüellerde, tören alayları, kendini kırbaçlama ve kanlı olayları ve kutsal grubun çektiği zulümleri anlatan hatipler, akan gözyaşları, feryatlar ve göğsü dövmeler göze çarpan belirgin özelliklerdir. Bu olaylarda çekilen acılar bazı oyun sahnelerinde canlandırılırlar. Camilerine ilave olarak, Şîîlerin aynı zamanda 'Hüseyniye' denen

anma törenlerine tahsis edilmiş toplantı salonları vardır. Şahadetin mekânı konumundaki Kerbela bu nedenle Kutsal bir mekâna, Hüseyin'in türbesine dönüşmüştür. Mit'e göre Hüseyin'in başı ölümünden kırk gün sonra olay mahalline iade edilmiştir.

Modern dünyadaki Şîî nüfusun büyük çoğunluğu, Şia'nın Oniki İmamcı/İmamiyye koluna mensuptur. Oniki İmamcı Şîîliğe göre Hz. Ali'den itibaren on iki imam vardır ve bunların sonuncusu İmam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar olup 874 yılında gizlenmiştir. Bundan sonraki dönemin adı Gaybet Dönemi'dir.

Hüseyin'in Kerbela'daki şahadetinin anlam ve önemini açıklamaya dair günümüz Şîîleri arasında dینی-siyasî hedefleri olan iki farklı yaklaşım biçimi vardır ve karşıt cevaplar siyasî anlam taşıyan doktrinel duruşların göstergeleridir. İlahî inayete ve ilme mazhar İmam olarak Hüseyin neden bu yola girmiştir? Geleneksel görüş Hüseyin'in şahadetinin, sonuç itibarıyla bir kurtarıcı ile nihayete erecek kozmik bir tarihin parçası olarak, önceden takdir edildiği şeklindedir. Bu anlayışa göre Hüseyin, kötülük ve zulme karşı insanlık ve adalet için ölen İsa gibi önceden seçilmiş bir kurtarıcıdır. Onun matemini tutmakla, müminler bu kurban edilme ve kefarete iştirak ederler. Modernist Şîî düşünürler, bilhassa siyasî eğilimleri olanlar, eylemci bir Hüseyin adına bu anlayışı reddederler. O, bütün engellere rağmen, zulme ve kötülüğe karşı savaşılmaya örnek olmak için silaha sarıldı. Bu itibarla o baskı ve adaletsizliğe meydan okuyan tüm reformcu ve devrimcilere bir ilham kaynağıdır. Fikirleri 1979 İran Devrimi'nin yolunu açacak Ali Şeriatî (ö. 1977) tarafından takdim edilen Hüseyin imajı bu şekildedir. Bu ikisi, müminlerin ve matem tutanların hayalindeki iki farklı Hüseyin imajıdır. Matemini tutanlara şefaath edecek kurtarıcı Hüseyin imajı Şîî tarihinin büyük bir kısmında en yaygın ve hâkim olanıdır. Matem tutanlar Hüseyin ve kendileri için ağlayıp, onun kendilerine şefaath etmesini ve acılarını gidermesini isteyerek Hüseyin'in acısıyla kendilerinin birleştirmiş olurlar. Diğer Hüseyin imajı, devrimci örnek imajıdır. Bu, 1979 İran Devrimi'nde görüldüğü üzere, modern zamanlarda Şîîliğin ideolojik

yapısında devrimci bir ideoloji olarak ortaya çıkan bir imajdır (Zubaida 2008: 550).

Evrensel Kurtarıcı Öğretisi: Mehdilik

Şiilerde ve diğer bir kısım Müslümanlardaki Mehdî inancı, tarihin sonunda ortaya çıkacak evrensel bir kurtarıcı öğretisidir. Onun 'dönüş'ü ya da zuhurunun olağanüstü bir saadet dönemini başlatacağı beklenir: İlahi inayete mazhar olmuş kurtarıcının, Mehdînin rehberliğinde barış, adalet ve zenginliğin hâkim olduğu bir dünya. Ölülerin dirilerek, iyilerle kötülerin birbirinden ayrılıp sonsuz hayat süreceği bir Kıyamet Günü inancı İslam'ın temel inanç esaslarından biri olmakla birlikte, Mehdî fikri, Kur'ân ve farklı rivayetlerde açıktan hiçbir delilin olmadığı son derece müphem bir konudur. Ashında Sünnî öğretide de Mehdîlik inancı olmakla birlikte, bu inanç, Şîi Mehdî öğretisindeki Gaib İmam'ın zuhur etmesi anlayışından farklıdır. Mehdî inancı, asıl anlamını Şîi öğretide bulmuş, hayati öneme sahip bir inanca dönüşmüştür. İmamiyye'ye göre Ehl-i Beyt imamlarının sayısı on iki olup sonuncusu 260/874 yılında gizlenen, gaybete giren Muhammed b. Hasan el-Askerî'dir. Bu gaybet inanışına göre halen gaybette olan bu imam Mehdî

Oniki imamcı Şiiler, inanç, ibadet ve muâmelât bakımından Sünnîlerle pek çok ortak noktaya sahiptirler. Kur'ân metni ve Hz. Peygamberin hadislerinin, bu hadislerin farklı rivayetlerini kabul etseler de, kutsiyeti üzerinde ittifak ederler. Her iki taraf da İslam'ın beş esası üzerinde birleşir.

olarak tekrar zuhur edecek, yeryüzünde zulmü kaldırıp adaleti tesis edecektir. Bu bağlamda İmamiyye Şiası'nda, Ali ve soyundan gelenlerin imam olması ve son imamın Mehdî olarak zuhur edeceği husus Şiîliğin en önemli alâmet-i farikası olmakla birlikte, Humeyni ile birlikte gaybetteki imamın yönetiminin yerini geçici olarak tutacak olan fakihin yönetimini ifade eden "velâyet-i fakih" anlayışı geliştirilmiştir. Bu anlayışa göre, İmam Mehdî gaybette olduğu müddetçe devlet ve Müslümanların yönetimi, halkın çoğunun tanıdığı ve liderliğini kabul ettiği âdil, takva sahibi, çağı bilen, cesur, tedbirli ve yönetici *fakihe* ait olacaktır (Humeyni 2000: 19 vd.).

Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgalinden sonra

çıkan ayaklanmalar benzer şekilde mehdîci taleplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak mehdîci temalar aynı zamanda siyasi hesaplarda da bir role sahiptirler. Irak'ta bu talep ve temaların ana damarı, Mukteda es-Sadr'ın Mehdî Ordusu'dur. Bu, asıl olarak Güney Irak'ın en yoksul ve dışlanmış bataklık bölgesinden gelen ikinci nesil göçmenlerin oluşturduğu fakir ve mahrum şehir gençliğini cezbeden popülist bir hareket ve milis kuvvettir. Liderleri Muktedâ es-Sadr, meydan okuduğu müesses dini nizamın referanslarına sahip olmayan; fakat her ikisi de çağdaş Şiîliğin siyasi dönüşümünde önemli simalar olan ve Saddam tarafından öldürülen babası ve amcasının soy karizmasına dayanır. Bu bağlamda mehdîci temalar, mevcut otorite göz ardı edemese de, Sadr ve taraftarlarının önemsemeyebileceği bir durumu ifade eder. Mehdî'nin otoritesinin cazipliği ve (muayyen alametler üzerinden) onun yakın bir zamanda yeniden zuhur edeceği beklentisi, hukuk ve muâmelâta ilişkin metinlerin geleneksel otoritesinin gereksiz olduğunu gösterir.

Şimdiki İran cumhurbaşkanı Ahmedî Necad'ın Mehdîci iddialarının arkasında da benzer siyasi hesapların varlığı fark edilebilir. Onun radikal popülizmi, en yüksek dinî merci olan Hameney ve muhafazakâr mollaların müesses dinî nizamınca tasvip edilmez. Onun, onlarınkine benzer gerekçelerle meydan okuyabileceği bir dinî otoritesi yoktur. Bu nedenle onun Gâib İmam'la doğrudan teması ve yakın zamanda yeniden zuhuru, kendisine karşı intikam besleyen otoriteleri zayıflatma imkânı verir. Eğer ilahi esine mazhar olmuş birine doğrudan giden bir kanala sahipseniz, mollalarla neden sıkıntıya giresiniz ki? (Bkz. Zubaida 2008: 554).

SONUÇ YERİNE

İslam dünyasındaki mevcut Sünnî-Şiî bölünmeler gerek bölgesel gerekse uluslararası siyasetin şekillenmesinde son derece önem arz etmektedir. 1979 İran Devrimi, İslam Cumhuriyeti ile sonuçlanmıştır. Bu Cumhuriyet'in İslam dünyasının diğer bölgelerinde izlediği siyaset ve faaliyetleri, bir yandan İslamî birlik, diğer yandan da onun Şiî karakteri sebebiyle karşı tepkilere yol açmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin Şiî İran karakteri 1980-88 İran-İrak savaşında Irak Baas rejiminin bilhassa Sünnî olan Arap dünyasını harekete geçirmek için Sünnî hassasiyetlere başvurmasıyla daha da keskinleşti. Bununla bir-

likte İran'ın tek Arap müttefiki, ağırlıklı olarak Sünnî nüfusa sahip olsa da, Nusayrî bir elit kesim tarafından idare edildiği görülen Suriye'dir. 1990'lar ve 2000'ler gibi daha yakın dönemlerde, Lübnan Şiî Hizbullah'ının İsrail'e karşı koymadaki başarısı ve kayda değer başarı elde etmesi, aynı zamanda İran'ın İsrail'e karşı kullandığı dilden hoşlanan Sünnî Arap milliyetçilerin katında ona itibar kazandırdı. Diğer yandan, Sünnî Arap iktidarlar ve halklarından çok sayıda kimse, bölgede İran ve Şiî tehdidi olarak gördükleri şeye karşı son derece düşmandılar. Irak yönetiminde Şiî partilerin hâkimiyeti ve yaşanan mezhep kavgası buradaki düşmanlığı daha da körükledi. Sünnî Araplar, Arabistan ve Körfez'deki Şiî nüfusun sempatisi ve desteğiyle, Sünnî dünyasını ve Arap halkını tehdit edecek bir 'Şiî hilâl' oluşturacak İran'la ittifak hâlindeki bir Irak'tan korkmaktadırlar (Zubaida 2008: 558). Bilhassa Saddam sonrası dönemde Irak'ta yaşanan de facto bölünme, Irak'taki Şiîlerin İran'la ciddi yakınlaşmalar içerisine girmesi, devamında Suriye'de yaşanan iç kargaşalıkların onu İran'a gittikçe yaslanmaya zorlaması bölgede Şiî-İran nüfuzunu daha da güçlendirmiş ve İran'ın gerek bölge ülkeleri, gerekse Batı karşısındaki elini güçlendirmiştir. Bütün bunlar yakın gelecekte bölgede ciddi mezhebî-etnik çatışma/ihtilaf alanlarının daha da derinleşeceği yönündeki endişeleri arttırmaktadır. ■

dipnot

* Bu makale, büyük oranda Sami Zubaida'nın 'Sects in Islam' (Clarke, Peter (ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, 2008, University of Oxford, 545-562.) adlı yazısından istifade edilerek kaleme alınmıştır.

kaynakça

- ARJOMAND, SAID AMIR (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*. Chicago: University of Chicago Press.
- BOZAN, METİN (2007). *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*. Ankara: İlahiyat.
- DAFTARY, FARHAD (1990). *The Ismailis: Their History and Doctrines*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ENAYET, HAMID (1982). *Modern Islamic Political Thought: The Response of Shi'a and Sunni Muslims to the Twentieth Century*. London: Mcmillan.
- HALM, HEINZ (1996). *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, İng. çev. Michael Bonner. Leiden: Brill.

HEGLAND, MARY (1983). "Two Images of Hussein: accommodation and Revolution in an Iranian Village". Nikki Keddie (ed.). *Religion and Politics in Iran*. New Haven. Yale University Press, 218-235.

İMAM HUMEYİNİ (2000). *Governance of the Jurist: Islamic Government*. Mansoor Limba (ed.), çev. Hamid Enayet.

LEWIS, BERNARD (2003). *The Assassins: A Radical Sect in Islam*. London: Phoenix.

MOTTAHEDEH, ROY (1986). *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*. London: Chatto.

ONAT, Hasan (2000). *99 Soruda İslam Mezhepleri*. (Basil-mamiş nüsha).

ŞEYH SADUK, İBN BABEVEYH (1978). *Şiî-imâmiyye'nin inanç esasları*. çev. E. R. Fırlalı. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

TAN, MUZAFFER (2009). 'Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri' *EKEV*, 13/39, 73-86.

ZUBAIDA, SAMI (2008). 'Sects in Islam'. Clarke, Peter (ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, University of Oxford, 545-562.